

УДК 821(55)+81"44

**СЕМАНТИЧНА ІНТЕРФЕРЕНЦІЯ
В ПЕРСЬКОМУ МОВЛЕННІ АЗЕРБАЙДЖАНОМОВНИХ ТА
КУРДОМОВНИХ ІРАНЦІВ**

(на прикладі прикметників з просторово-кількісною семантикою)

Кишановський О. Ч.

Спілкування між представниками різних етнічних та мовних груп, між якими відбуваються інтенсивні господарчі, політичні, культурні та інші контакти сприяє утворенню необхідних соціальних умов для взаємодії двох або більшої кількості мов. Мовні контакти відбуваються через постійні мовні діалоги, постійне спілкування між носіями різних мов. При цьому мовці використовують різні мови або одночасно, або кожен свою. Відповідно є можливим або активне володіння двома мовами, або пасивне розуміння іншої мови [1]. У першому випадку ми можемо говорити про двомовність у строгому вживанні цього терміну. Індивідуальна двомовність породжується в багатомовному суспільстві та найбільш масштабно представлена в багатонаціональних державах [2]. Саме такою державою є Іран. Одним з найсприятливіших районів для виникнення в різних мовах спільних структурних властивостей унаслідок тривалих та інтенсивних контактів можна вважати його північно-західні провінції — Ардабіль, Західний та Східний Азербайджан, Курдистан, Керманшах. У цьому багатомовному регіоні тривалий час контактують азербайджанська, курдська та перська мови. Нижче пропонується типологічне дослідження особливостей функціонування перських прикметників з просторово-кількісною семантикою в перській мові іранських азербайджанців та курдів.

У серії досліджень Евалда Ланга [3-5] було показано, що набір компонентів, які добираються конкретними мовами для лексичного позначення просторових вимірів, визначається двома самостійними, але такими, що взаємодіють, психологічними феноменами: **первинним перцептивним простором** (Primary Perceptual Space) і **притаманною пропорційною системою** (Inherent Proportion Schema). Ці два фактори незалежно один від одного і кожен у свій спосіб, впливають на виокремлення та ідентифікацію (найменування) певного просторового виміру.

Первинний перцептивний простір складається з системи осей, які формують нашу внутрішню модель зовнішнього простору: **вертикальна вісь** (Vertical axis), **вісь спостерігача** (Observer axis) і **горизонтальна, або поперечна вісь** (Horisontal or Across axis). Кожна з осей має особливі властивості, завдяки яким ми "пояснюємо" собі навколишній простір.

Притаманну пропорційну систему становлять топологічні властивості об'єктів: їх межі, осі симетрії, проникливість, форма тощо.

Е.Ланг [5] постулює наявність певних семантичних універсалій щодо способу позначення просторових вимірів об'єктів просторово-кількісних прикметників. Перша універсалія ("тенденція" у виборі назви для просторового виміру об'єкта) ґрунтується на феномені притаманної пропорційної системи. Вона спричиняє те, що на вибір назви для просторового виміру об'єкта впливають кількісні співвідношення між протяжностями, наприклад, якщо протяжність *a* двовимірного об'єкта більша за протяжність *b*, то *a* отримує назву довжини, а *b* — ширини (сам об'єкт буде, відповідно, довгим/коротким, широким/вузьким). Е.Ланг називає це явище **пропорційно орієнтованою стратегією** при найменуванні просторово-кількісних властивостей об'єкта. Друга універсалія ("тенденція") ґрунтується на феномені первинного перцептивного простору, який спричиняється до того, що на вибір назви для просторового виміру об'єкта впливає те, чи розташована протяжність *a* або *b* певного об'єкта вздовж погляду глядача, чи — поперек. Е.Ланг називає це явище **обсерваційно орієнтованою стратегією** при найменуванні просторово-кількісних властивостей об'єкта. Третю універсалію ("тенденцію"), яка також ґрунтується на феномені первинного перцептивного простору, можна сформулювати так: якщо немінімальна (ненайменша) протяжність *a* певного об'єкта співпадає з вертикальною віссю, то це співпадання визначає те, що протяжність *a* буде названа висотою (об'єкт, відповідно, — високим/низьким). Е.Ланг називає це **правилом вертикальної переваги** при найменуванні просторово-кількісних властивостей об'єкта. І остання універсалія полягає в тому, що кожний з прикметників, які використовуються для найменування просторових вимірів будь-якого об'єкта, може використовуватися лише один раз для кожної окремої мовленнєвої ситуації. Е.Ланг називає це **правилом одиничної обмеженості** при найменуванні просторово-кількісних властивостей об'єкта.

Виходячи зі згаданого, Е.Ланг [5: 78] постулює наявність трьох семантичних типів мов залежно від того, за якою стратегією конкретна мова позначає просторові виміри об'єкта: 1) з чітко вираженою пропорційно орієнтованою стратегією (the proportion-based strategy), наприклад, китайська мова; 2) з чітко вираженою обсерваційно орієнтованою стратегією (the observer-based strategy), наприклад, корейська мова; 3) зі змішаною — пропорційно-обсерваційною — стратегією, наприклад, німецька, англійська, французька, російська. Мови, що належать до цього типу неоднаковою мірою пропорційно та обсерваційно орієнтовані. Наприклад, німецька мова тяжіє до корейського, обсерваційно орієнтованого, типу мов, російська — до китайського. Англійська та французька мови — найбільш яскраві представники змішаного типу мов, в них обсерваційно орієнтована і пропорційно орієнтована стратегії представлені рівномірно. Тяжіння словацької мови до корейського типу (на противагу російській) Е.Ланг пояснює тривалим контактуванням і впливом німецької мови. Метою нашої роботи є визначити взаємовпливи азербайджанської, курдської та перської мов щодо найменування просторових вимірів об'єктів.

Аналіз результатів анкетування носіїв трьох вищеназаних мов дозволяє стверджувати, що співвідношення вищевикладених стратегій та правил, що використовуються їх носіями для найменування просторово-кількісних вимірів об'єктів перською мовою, неоднакове. В анкетуванні взяли участь шестеро

інформантів-іранців, що постійно мешкають в Ірані. Для двох рідною мовою є азербайджанська, для двох – курдська, для двох – перська. Один з кожної пари мав вищу освіту, інший – малоосвідчений.

Предмети, зображені на рис. 1 – 3, показують дошку певного розміру (пропорцій) та форми в трьох позиціях (на рис.1 вона є кришкою стола, на рис.2 – вертикально “стоїть”, а на рис. 3 та сама дошка є підвіконням). Інформантам було запропоновано уявно подивитися на кожний предмет, умовно кажучи, збоку (позиція А, перший тест) і спереду (позиція В, другий тест) і назвати протяжності, позначені літерами а, в, с (через брак місця ми наводимо лише частину отриманих даних, залишаючи поза розглядом виключно цікаві особливості функціонування синонімів, антонімів та ін.).

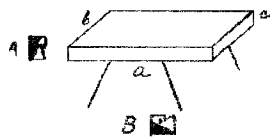

Рис. 1

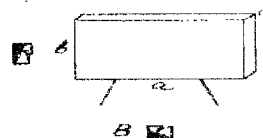

Рис. 2

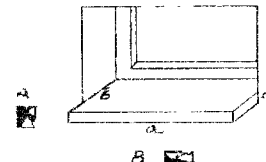

Рис. 3

ПЕРСОМОВНІ, АЗЕРБАЙДЖАНОМОВНІ ТА КУРДОМОВНІ ІРАНЦІ

(А)

а = *boland, deraz* ‘довгий’в = *ariz, pahh* ‘широкий’с = *zaxim, koloft* ‘грубий’

(А)

А = *deraz* ‘довгий’В = *boland* ‘високий’С = *zaxim, koloft* ‘грубий’

(А)

а = *boland, deraz* ‘довгий’В = *ariz, pahh* ‘широкий’с = *zaxim, koloft* ‘грубий’

Результати першого тесту показали наступне. У позиції А рис. 1 і 3 вибір назв для протяжностей а = *boland, deraz* ‘довгий’ та в = *ariz, pahh* ‘широкий’ відповідає пропорційно орієнтованій стратегії мовців при просторово-кількісній характеристиці об’єктів. Носії усіх трьох мов використали саме це правило. Протяжність в = *boland* ‘високий’ на рис. 2 одержала назву відповідно до правила вертикальної переваги. Вибір назви для протяжності а = *deraz* ‘довгий’ з двох синонімічних прикметників (*boland* ‘високий’, ‘довгий’, *deraz* ‘довгий’) відповідає правилу одиничної обмеженості. Немає нічого дивного й у тому, що протяжність с = *zaxim, koloft* ‘грубий’ залишається незмінною в усіх позиціях. Дослідивши лексеми на позначення протяжностей предмета на матеріалі різноструктурних мов, Е.Ланг зазначає, що семантичний компонент SUB (товщина) належить до лексичних примітивів [5: 76, 79]. Тому далі ця протяжність не розглядатиметься.

Таким чином усі інформанти використали спільні стратегії при просторово-кількісній характеристиці даного об’єкта в позиції (А).

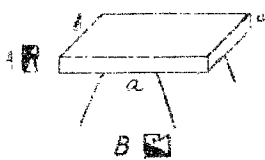

Рис. 4

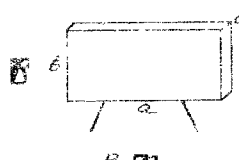

Рис. 5

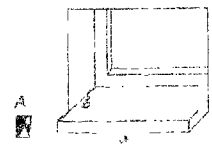

Рис. 6

(В)

(В)

(В)

ПЕРСОМОВНІ ІРАНЦІА = *ariz, pahn* 'широкий'

В = ?

А = *ariz, pahn* 'широкий'В = *boland* 'високий'а = *ariz, pahn* 'широкий'в = *amig, gowd* 'глибокий'**АЗЕРБАЙДЖАНОМОВНІ ІРАНЦІ**А = *ariz, pahn*

'широкий'

В = ?

а = *deraz* 'довгий',*ariz, pahn* 'широкий'в = *boland* 'високий'а = *boland, deraz* 'довгий',*ariz, pahn* 'широкий'в = *ariz, pahn* 'широкий',*amig, gowd* 'глибокий'**КУРДОМОВНІ ІРАНЦІ**А = *pahn* 'широкий'

В = ?

а = *boland, deraz* 'довгий',*pahn* 'широкий'в = *boland* 'високий'а = *boland, deraz* 'довгий'в = *pahn* 'широкий',*amig, gowd* 'глибокий'

Результати другого тесту показали, що в перській мові в цьому випадку функціонує обсерваційно орієнтована стратегія. У позиції В рис. 4–6 у мовленні персомовних іранців вибір назви для протяжності а = *ariz, pahn* 'широкий' відповідає саме обсерваційно орієнтованій стратегії. Натомість інформанти-не-носії перської мови використовували, як і в першому тесті, пропорційно орієнтовану стратегію: а = *boland, deraz* 'довгий'. Протяжність в = *boland* 'високий' на рис. 5 одержала назву відповідно до правила вертикальної переваги. Вибір назви для протяжності а = *deraz* 'довгий' з двох синонімічних прикметників (*boland* 'високий', 'довгий', *deraz* 'довгий'), як і в першому тесті, відповідає правилу одиничної обмеженості. Як видно з вищенаведених даних, закони рідних мов спричиняють семантичну інтерференцію при найменуванні просторово-кількісних вимірів об'єктів перською мовою. Законів перської мови дотримуються лише освідчені іранці-не-носії перської мови (їх відповіді підкреслені). Переважне вживання освідченими носіями курдської мови для позначення протяжності а прикметника *pahn* 'широкий' пояснюється наявністю етимологічно спільного прикметника в курдській мові.

У виборі назви для протяжності в, як показали результати анкетування, в перській мові функціонує обсерваційно орієнтована стратегія, тобто позиція глядача є суттєвою для найменування просторово-кількісних вимірів об'єктів. Протяжність в перетворюється на *amig, gowd* 'глибокий'. Натомість, можна припустити, як в азербайджанській, так і в курдській мові вона залишається *ariz, pahn* 'широкий'. Саме цей факт ймовірно спричиняє те, що інформанти-не-носії перської мови обрали саме ці прикметники. Як і для протяжності а законів перської мови дотримали лише освідчені іранці-не-носії перської мови (їх відповіді підкреслені).

Відсутність назви для протяжності в на рис.4 пояснюється правилом одиничної обмеженості.

Таким чином, як було показано вище і в попередніх роботах (див.: [6]), перська мова у великій мірі належить до мов з обсерваційно орієнтованою стратегією щодо найменування просторово-кількісних властивостей об'єктів. З іншого боку, з високою мірою вірогідності можна припустити, що на відміну від

перської, як азербайджанська, так і курдська мови належать або до мов з чітко вираженою пропорційно орієнтованою стратегією щодо найменування просторово-кількісних властивостей об'єкта, або до мов зі змішаною — пропорційно-обсерваційною — стратегією, але таких, що гяжіють до так званого «китайського» типу (це питання вимагає спеціального дослідження). Цей факт спричиняє семантичну інтерференцію мікросистем азербайджанських, курдських та перських просторово-кількісних прикметників в перській мові іранців, для яких рідними мовами є азербайджанська та курдська. Такого роду інформація обов'язково повинна враховуватися у викладанні вищезгаданих мов як іноземних.

Література

1. Иванов Вяч.Вс. Контакты языковые // Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Сов. Энциклопедия, 1990. — С. 237.
2. Зограф Г.А. Многоязычие // Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Сов. Энциклопедия, 1990. — С. 303.
3. Lang E. The semantics of Dimensional Designation of Spatial Objects // Dimensional Adjectives: Grammatical Structures and Conceptual Interpretation. — В. — Heidelberg — N.-Y. — 1989. — P. 263-417;
4. Lang E. Primary Perceptual Space and Inherent Proportion Schema // Journal of Semantics. — 1990. — № 7. — P. 121-141;
5. Lang E. Basic dimension terms: A first look at Universal features and Typological variation // FAS Papers of Linguistics. — 1995. — V. 1. — P. 66-100.
6. Кшановський О.Ч. Фрагмент семантичної типології українських та перських прикметників розміру // Проблеми зіставної семантики. Збірник наукових статей. Вип.5. — К.: КДЛУ, 2001. — С. 103-107.

Стаття поступила в редакцію 20.03.2005